

KARIA PANAMARA'DA BULUNAN SAÇ ADAKLARI YAZITLARI*

Ayşen Sina**

ÖZET

Bu çalışmada Karia Bölgesi kentlerinden Stratonikeia'ya yaklaşık 11 km. uzaklıkta bulunan tapınak kenti Panamara'dan (Bağyaka) gün ışığına çıkarılan yazıtlar çerçevesinde saç adaklar ele alınmıştır. Söz konusu kentten günümüze ulaşan altmıştan fazla yazıtın konusunu oluşturan saç adaklarının kimler tarafından ve hangi durumlarda yapıldığı araştırılmıştır. Zeus Panamaros tapınağının da bulunduğu Komyrion kutsal alanında gerçekleştirilen saç adaklarının Karia'nın yerel tanrısı olarak kabul edilen Zeus Panamaros'a ithaf edildiği ve bütün adakların erkekler tarafından yapıldığı görülmüştür. Panamara'da bir tapınağı olan ve kentin dinsel yaşamında önemli bir yer tutan tanrıça Hera'ya saç adığı yapılmamış olması adak stellerinin konulduğu Komyrion kutsal alanına kadınların girmesinin yasak olmasıyla yakından ilişkilidir. Adakları yapan erkeklerin sosyal konumlarının farklı olduğu ve bazı durumlarda adakların yinelendiği anlaşılmaktadır. Genel olarak, bazen tanrıya şükran borcu bazen de dilek ifadesi olarak yorumlanan saç adakları Panamara'da yalnızca tanrıya yakın olma isteğine dayanmaktadır. Böylelikle, bu adakların ithaf edilen tanrının teveccühünü kazanmak ve ona duyulan minnetin derecesini göstermek amacıyla sunulan armağanlar olduğu kanısına varılmıştır.

ABSTRACT

The paper deals with the topic of hair offerings with specific reference to the inscriptions dug out from the city of Panamara. Panamara (Bağyaka) is about eleven kilometres away from Stratonikeia, the Carian city. By who and

* Bu makale 2002 yılı Aralık ayında A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında Doktora ünvanı olarak mezun olduğumuz, Prof. Dr. Ömer Çapar danışmanlığındaki "Karia Tanrıları ve Kültürleri" başlıklı Doktora tezimizden hazırlanmıştır.

** Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

under what conditions were the hair offerings made are the questions which have been considered. More than sixty inscriptions that have reached the present day have been carefully studied. It has been discovered that all the offerings were made by men and dedicated to Zeus of Panamaros, the local deity of Caria. The offerings were made at the sacred area Komyrion, the place where the temple of Zeus Panamaros was located. No offerings were made in the name of Hera although she occupied an important part in the religious life of the area. There was a temple erected in Hera's name and there was no trace of any offerings made in her name. This may be because women were not allowed to enter the sacred area of Komyrion, which seated the steles of offering. It has also been recovered that men who made the offerings belonged to various social classes and positions and that the act of making offerings was repeated. Generally speaking, hair offerings were made either as sign of respect and gratitude or the indication of something desired. The offerings at Panamara, however, indicate a strong desire of being close to the deity. It has, therefore, been deduced that the offerings in question were made to gain the favour of the deity in whose name the sacrifice was made and to indicate the degree of gratitude felt for him.

Zeus Panamaros kutsal yeri olan Panamara, Aydın ilinin Eskişehir ilçesi sınırları içerisinde yer alan Stratonikeia'nın 11.3 km. güney-doğusunda, bugünkü Bağyaka beldesinde. İlk olarak 1886 yılında tanımlanan bu bölgede Zeus Panamaros ile eşi Hera'ya ait iki tapınak vardı.¹ Saç adakları ile ilgili çok sayıda yazıt yalnızca Zeus Panamaros tapınağının kalıntıları arasında bulunmuştur.²

Hellenler, bütünüyle dünyevi öğelerle biçimlenen tanrılarının, yaşadıkları sürece kendilerine bolluk, bereket, zafer, sağlık, güzellik gibi elle tutulur kazançlar sağladıkları düşüncesindeydiler. Bu bağlamda tanrılarla iletişim kurmanın ve onların yardımına erişmenin adak sunma, kurban kesme ve belli dönemlerde onu çeşitli gösterilerle hatırlama gibi çeşitli yolları vardı. Örneğin salgın hastalıklar gibi tehlikeli durumlardan kurtulmalarının karşılığı olarak tanrılara adak sunmuşlar ya da kurban kesmişlerdir.³

Saç adakları Panamara'da kutlanan Komyria şenliğinin en belirgin özelliğidir. Zeus Komyros adına düzenlenen Komyria dışında burada iki şenlik daha kutlanmaktaydı. Bunlardan biri Hera için düzenlenen Heraia, diğeri ise Zeus Panamaros adına kutlanan Panamareia'dır.⁴ Panamareia şenlikleri her yıl

¹ Bean, G., 1987, s. 113

² Deschamps, G.-Cousin, G., 1891, s.487-490, yazıt 60-120

³ Burkert, W., 1987, s. 44

⁴ Oppermann, H., 1924, s.27

düzenli olarak kutlanırken, dört gün süren Heraia ve iki gün süren Komyria ise dönüşümlü olarak iki yılda bir gerçekleşmekteydi. Zeus Komyrios'a adanan Komyria şenliği Zeus'un Stratonikeia'dan Panamara'ya geri dönüş yolculuğu temelinde tanrının çıkışına ya da ayrılışına işaret eder. Oppermann'a göre bu durum, Zeus'un eşi Hera'yı ziyaretinin temsili anlatımıdır.⁵ Zeus'un kült heykelini taşıyan tören alayının Panamara'dan çıkıp Stratonikeia'ya gidişi ve on gün sonra "kutsal evlilik" olayının gerçekleşeceği Panamara'ya dönüşü bu savı desteklemektedir.

Fransız arkeologlar Deschamps ve Cousin tarafından Komyrion kutsal alanında, Zeus Panamaros'a sunulan saç adaklarına ilişkin altmışın üzerinde yazıt gün ışığına çıkarılmıştır.⁶ Farklı bölgelerde yaşayan çok çeşitli halklar tarafından uygulanan saç adığı geleneği konusunda en doyurucu bilgiyi Antikçağ yazarları vermektedir. Bütün Yunanistan ve Küçük Asya'da uygulanan bu geleneğe göre bir erkek çocuğun, çocukluktan erkeklığe geçiş süreci olan 17 yaşına basması, yani erginlik çağına girmesi ile bir genç kızın evlenmesi gibi iki önemli durumda gerçekleşirdi. Örneğin, Attika bölgesinin en ünlü kenti Atina'da ve Argolis bölgesi kentlerinden biri olan Argos'ta evlenecek gençler, saçlarını Hera Teleia'ya, Artemis'e ve Moiralara adarlardı.⁷ Pausanias, Kyklad adalarından biri olan Delos'da Hyperborealı bakire kızların saçlarından kestikleri bir tutamı Hekaergos ve Opis'e adadıklarını; Akhaia kentlerinden Megara'da ise genç kızların evlenmeden önce Alkathoos'un kızı Iphinoe'nin mezarını ziyaret ederek burada libasyon ve saç sunuları yaptıklarını anlatır.⁸ Bir başka Argolis kenti olan Troizen'de gençler evlenmeden önce saçlarını Hippolyte'ye sunarlardı.⁹ Plutarkhos, Phokis bölgesinde yer alan Delphoi'de çocukluktan erginliğe geçen gençlerin tapınağa gidip saçlarını tanrıya adadıklarını ve aynı uygulamayı Theseus'un da yerine getirdiğini yazar.¹⁰ Argolis kentlerinden Sikyon'daki Asklepios tapınağı içinde, dindar kadınlar tarafından adanan saç yığınlarından görülemeyen bir Hygeia heykeli olduğu bilinmektedir.¹¹ Arkadia bölgesi kentlerinden Phigalia'da gençler belli günlerde, kendileri için kutsal bir yer olarak kabul ettikleri Neda ırmağının kıyısında saçlarını keser ve aynı adlı ırmak tanrısına adarlardı.¹² Savaş gibi amansız bir tehlikeyi atlama ya da bir hastalıktan kurtulma durumlarında da saç adanırdı.¹³ Peleus, oğlunun savaştan sağ salim dönmesi için, Akhilleus'un

⁵ Oppermann, H., 1924 s. 29

⁶ Bkz. Dipnot, 2

⁷ Pollux, III,3

⁸ Pausanias, I, 43, 4 ; Herodotos, IV, 34

⁹ Euripides, Hippolytos, 1421

¹⁰ Plutarkhos, Theseus, 5

¹¹ Pausanias, II, 11, 6

¹² Pausanias, VIII, 23, 3 ; VIII, 41, 3

¹³ Thomson, G., 1990, s. 133-135; Bu konudaki kapsamlı çalışmalar için bkz. Schewen, F.,

saçlarını Sperkheios ırmak tanrısına adamıştır.¹⁴ Romalı şair Catullus, İ.Ö. 3. yüzyılda yaşayan Kyreneli şair Kallimakhos'tan çevirdiği Coma Berenices (Berenike'nin Perçemi) adlı evlilikle ilgili öykü-şiiirlerde de bu konuyu işlemiştir: III. Ptolemaios Teos Euergetes, Suriye kralı II. Antiokhos ile savaşa tutuştuğunda kraliçe Berenike, kocası zafer kazanmış olarak geri gelmesi için güzel saçlarından bir tutamını Aphrodite Arsinoe Zephyritis'e adamıştır.¹⁵ Bu geleneğin izlerini Suriye kenti Hierapolis'de de görmek mümkündür. Samosatlı (Samsat) Lukianos, Hierapolis'de saç sunuları yapıldığını ve bu sunuların kutsal kaplarda saklandığını ; ayrıca, bizzat kendisinin da gençliğinde bu geleneği uyguladığını ifade eder.¹⁶ İ.S.310-390 yıllarında yaşayan Bithynia Prusialı retorik yazarı Himerius, oğlunun ölümü üzerine yaptığı cenaze töreni konuşmasında, tapınaklarda her birinin içine saçlar konulan kaplar olduğunu söyler.¹⁷ Herodotos, saç adama geleneğinin Araplar tarafından da uygulandığını ve saçlarını tıpkı Dionysos gibi, şakaklarının üstünden halka şeklinde kestiklerini yazar.¹⁸ Aynı yazar, Mısırlı din adamlarının da saçlarını kazıttıklarını ve yakın akrabadan biri öldüğü zaman, aslında kazanmış olan saç ve sakallarını uzattıklarını belirtir.¹⁹

Bir ulusun ortak görsel dilini oluşturan heykel, fresk ve friz gibi sanat eserlerinin zengin çeşitliliğinde saçları tıraşlı karakterler çok nadirdir.²⁰ Girit'te Knossos Sarayı'nın batı duvarından çıkarılan fresk parçaları arasında Minos sanatına özgü kadın ve erkek figürleri geniş yer tutmaktadır. Bunların arasında başının üst kısmı tıraşlı olup omzuna tek bir örgünün sarktığı kadın figürü dikkate değerdir.²¹ Son derece güzel olan bu kadın figürü Kuretaların χλιδών πλόκαμος(süslü saç örgüleri)'u ile yakın benzerlik göstermektedir(res.1). Aigina'dan gün ışığına çıkarılan kırık bir plaka üzerinde yer alan erkek, başı saçsız ve yüzü sakalsız olmakla beraber, bağlanmış bir tutam saç ensesinden sarkmış olarak betimlenmiştir(res.2)²² Korinth'te bulunan altından bir tabak üzerinde de Theseus'un boğa başlı Minotauros'u öldürme sahnesi işlenmiştir. Bu sahnede Theseus ile arka planda görülen Ariadne'nin başlarının üst kısımları saçsızken, enselerinden özenle bağlanmış saç tutamları görülmektedir (res.3)²³ Başları değişik olarak tıraş edilmiş karakterlere verilecek bir örnek de, Olympia'daki Zeus tapınağının batı alınlığında yer alan Peirithoos'un düğünü sahnesinde Kentauroslarla Lapithlerin savaşı sahnesidir. Burada Lapithlerin

¹⁴ Homeros, İlyada, XXIII, 144

¹⁵ Catullus, De Coma Berenices

¹⁶ Lukianos, De Dea Syria, 60

¹⁷ Himerius, XXIII, 7

¹⁸ Herodotos, III, 8

¹⁹ Herodotos, II, 36

²⁰ Cook, A.B., 1914, s. 24

²¹ Evans, A.J., 1900-1901, s. 56, fig.17

²² Milchhöfer, A., 1887, s.24, fig. 2-3

²³ Carpenter, T.H., 2002, no.245

saçlarının tıraşlı olduğu açıkça anlaşılmaktadır (res.4)²⁴ Son olarak , günümüzde Napoli Müzesi'nde bulunan mermer bir mezar steline kısa khlamys giyen ve saçları o dönem için çok farklı tıraş edilmiş bir erkek tasviri anılabilir.(res.5)²⁵

Saç adama geleneği Panamara'da Roma döneminde, özellikle İmparator Marcus Aurelius döneminde (İ.S.160-181) büyük artış göstermiştir. Saç adağında bulunanlar, saçlarını içlerinde nişler bulunan küçük stellere (res.6) veya altarlara koyup stelin üzerine adlarını yazarlardı. Kendine bir stel alacak durumda olmayanlar ise, Zeus tapınağının duvarına bir delik açıp oraya koyar ve yanına adlarını yazarlardı.²⁶ Bazen de yalnızca bir örnekte gördüğümüz gibi, adadığı saçını gizlice başkasının steline koyar ve kendi adını da stel sahibinin adının yanına eklerdi.²⁷

Araştırmacıların saç adama geleneği konusunda farklı görüşleri bulunmaktadır. Örneğin Frazer,²⁸ saç sunusunun doğurganlık ve erkekliğin bir armağanı anlamında düşünülmesi gerektiğini ifade ederken Gruppe²⁹ bu geleneğin dinsel bir törene başlamadan önce yapılan arınma, temizlik olarak kabul edilmesi gerektiği görüşünü savunur. Rouse³⁰ ve Cook,³¹ saç adamanın gençlikte ya da erkekliğin başlangıcında yapılan "erginlenme" töreninden kalan bir geleneğin izleri olduğu düşüncesinde birleşiyorlar. Cook, bu eylemin kanıtlarını 'traş oluyorum, saçlarımı kesiyorum' anlamındaki κερω fiilinden gelen κόρη (genç kız) ve κόρος (genç erkek, delikanlı) kelimelerinde bulunabileceğini söyler. Gerçekten de 'erginlenme' ile ilişkili söz konusu kelime ayrıntılı bir sözlük araştırması sonucunda şu şekilde gruplandırılabilir : Bilindiği gibi, eski Yunan alfabesinde, yirmidört harften başka daha dört harf vardı ; bunlardan ikisi F (vau veya digamma) ve J (jod), pek erkenden yok olmuşlarsa da, kelimelerde eski varlıklarını çeşitli şekillerde belli ederler. Rakam işareti olarak F →ς (stigma) şeklinde korunmuştur. Genç erkek, delikanlı anlamındaki κόρος, İon lehçesinde κούρος, Dor lehçesinde κωρος'tur ve < κόρ-fo-ς kelimesinden: Aynı şekilde, genç kız anlamındaki κόρη, İon lehçesinde κούρη, Dor lehçesinde ise κόρα'dır ve < κόρ-fα kelimesinden gelir. Berber demek olan κουρεύς kelimesi de aynı köke dayanan < κόρσ-ευσ'dan gelmektedir.³² Kabileye yeni katılan genç üyelere verilen κουρήτης (diğer bir deyişle kureta) adı da aynı kökene dayanır. Ayrıca, aynı kökten gelen bir başka kelime de κουρεύτης'dir. Atina'da yıllık olarak

²⁴ Carpenter, T.H., 2002, no.256

²⁵ Collignon, M., 1892, s.256, fig.125

²⁶ Cook, A.B., 1914, s.23

²⁷ Cousin, G., 1904, s.47, yazıt 32

²⁸ Frazer, J.G., 1911, s.28 vd.

²⁹ Gruppe, O., 1906, s.913 vd.

³⁰ Rouse, W.H.D., 1902, s. 245

³¹ Cook, A.B., 1914, s. 24

³² Liddle, H.G.- Jones, H.S., 1968, s.980-981

kutlanan Apaturia şenliğinin üçüncü gününde, baba tarafından kendi fratrisinin (Kardeşlik Birliği) kütüğüne yazdırılıp kabul edilmiş olan ve kouροί denilen genç erkekler adına törenler yapılırdı. Bu genç erkeklerin her birinden bir tutam saç kesilir ve Artemis'e adanırdı.³³ Büyük olasılıkla bu töreni anıştırma amacıyla bu güne, 'saç kesme günü' anlamına gelen κουρεώτις ἡμέρα (koureotis hemera) denirdi. Kabileye kabul edilen erkek çocuklar için kurban kesilirdi ve buna 'delikanlı için kurban, delikanlı kurbanı' anlamına gelen κουρεῖον (koureion) denirdi. Bütün bu kelimeler erginlenmenin işlevini ve çocuğun yetişkin statüsüne kabulünü dile getirmektedir.

Ne var ki Panamara'da bulunan saç adakları yazıtlarında,³⁴ bir erginlenme töreninin izleri bulunmamaktadır. Söz konusu yazıtlarda, bu sunuyu babaların ve oğullarının ya da ailenin bütün erkek üyelerinin yaptıkları göz önüne alınacak olursa, erginlenmeyle ilişkili olmadığı görülecektir. Erginlenme töreninde yalnızca kabileye yeni katılan genç erkeğin saç adanırdı.

Panamara'da uygulanan saç adama geleneği konusunda ortaya atılabilecek bir diğer sav da bu adakların Komyrion gizemleriyle ilintili olabileceğidir. Bunlar, genellikle bir mystagogos yönetiminde kutlanan ve gizemlere erecek kişinin uyması gereken kurallar çerçevesinde gerçekleşen törenlerdi. Gizem törenleri oruç tutma, arınma, kurban kesme, söz konusu tanrının yaşadıklarının canlandırılması ve çeşitli adaklar adama gibi evrelerden oluşmaktadır. Ayrıca, yalnızca bir kez olmak koşuluyla, gizemlere ermek amacıyla başvuran adaydan bir tutam saç kesilir ve tanrıya adanırdı. Gizem törenlerine sadece erkekler veya sadece kadınlar katılabildiği gibi, kadın-erkek birlikte katıldığı da olurdu. Konumuz olan kentteki Komyrion kutsal alanına kadınların girmesi yasak olduğu için adakları yapanlar hep erkeklerdir.³⁵ Bu alana kadınların alınmaması nedeniyle adakların tümü Zeus'a ithaf edilmiştir: Hera'ya hiç adak yapılmadığı gibi, bu adaklar tanrıçaya ait kutsal alan Heraion'da da gerçekleşmemiştir. Ancak, Panamara'da Oulpios³⁶ ve Demetrios³⁷ adlı iki yurttaşın saç adaklarını tekrarlamaları, bu törenin Komyrion gizemleriyle ilişkili olmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Panamara saç adakları, aynı anda birden fazla tanrıya tapınmanın getirdiği hoşgörü ortamında gerçekleşmişti. İnançlı kişiler, özellikle adadıkları saçlarının kutsal mekanlarda kalması ve gerektiğinde bu adağın yinelenmesinin gerekli olduğu düşüncesindeydiler. Bu inancı taşıyan kişiler böylelikle tanrı ile adadıkları saçları vasıtasıyla aralarında bir bağ kurulduğuna inanırlardı. Saç adağında bulunan kişi, kutsal mekanı terk ettikten sonra da tanrı

³³ Thomson, G., 1990, s.135

³⁴ Deschamps, G.- Cousin, G., 1888, s. 489-490, yazıt 94, 103-104, 109, 111, 115 ve 119

³⁵ Roussel, P., 1927, s. 124

³⁶ Deschamps, G.- Cousin, G., 1888, s. 489, yazıt 115

³⁷ Deschamps, G.- Cousin, G., 1888, s. 98, yazıt 15

ile arasında kurulduğunu varsaydığı bağın süreceğini ve kendi yokluğunda da saçlarının bu bağı, olabildiğince uzun bir süre koruyacağı düşüncesiyle hareket eder. Tekrarlanan saç adaklarının nedeni ise olasılıkla tanrı ile inanan insan arasındaki bağın, o kişinin orada bulunmamasıyla gevşeyeceği inancına dayanmaktadır.

KAYNAKÇA

Bean, G., 1987: Karia. (Çev.Burak Akgüç), İstanbul.

Burkert, W., 1987: "Offerings in Perspective: Surrender, Distribution, Exchange", Gifts to the Gods (Proceedings of the Uppsala Symposium 1985),ed.T.Linders and G.Nordquist (Uppsala,1987) s. 43-50.

Carpenter, T.H., 2002 : Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji.(Çev.B.B.M.Ünlüoğlu), İstanbul.

Catullus: The Lyric Genius of Catullus. E.A. Havelock, London, 1939.

Collignon, M.,1892: Histoire de la Sculpture Grecque. Tome Premeir, Paris.

Cook, A.B., 1914: Zeus. A Study in Ancient Religion. I.c., Cambridge.

Cousin, G., 1904: "Inscriptions du Sanctuaire de Zeus Panamaros". Bulletin de Correspondance Hellenique, c.XXVIII, s. 353-363.

Deschamps, G.-Cousin, G., 1891: "Inscriptions du Temple de Zeus Panamaros". Bulletin de Correspondance Hellenique, c.XV, s. 169-209.

Deschamps, G.-Cousin, G.,1888: "Inscriptions du Temple de Zeus Panamaros". Bulletin de Correspondance Hellenique, c.XII, s.82-104; s.249-273; s.479-490

Euripides. : Hippolytos.Çev. L. Kerman, MEB Yay.İstanbul, 1949.

Evans, A.J., 1900-1901: "The Palace of Knossos", The Annual of the British School at Athens. No.VII, s.1-120.

Frazer, J.G., 1911: The Golden Bough : A Study in Magic and Religion.Third Edition, Cambridge.

Gruppe, O., 1906: Griechische Mythologie und Religionsgeschichte (Handbuch der Klassischen Altertums-Wissenschaft.Hrsg. I.Müller, V.Band, 2.Abteilung) I-II, München.

Herodotos: Herodot Tarihi.Çev. M.Ökmen-A.Erhat, İstanbul, 1983.

Himerius: Sophista.Ed.F.Dübner, Paris, 1849.

Homeros: İlyada.Çev.A.Erhat-A.Kadir. İstanbul, 1984.

Liddle, H.G.- Jones, H.S., 1968: Greek-English Lexicon.With a Supplement. Oxford.

Lukianos De Dea Syria. Sophista.Ed J. Sommerbrodt, 3 vol. Berlin, 1886-1899.

Milchhöfer, A., 1887: "Relief von Votivträgern" Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts,Band,II,s.23-32

Oppermann, H., 1924: Zeus Panamaros. Giessen.

Pausanias.: Descriptions of Greece. Vol. I-IV, Ed.W.H.S. Jones. London, 1918.

Plutarkhos: Bio Paralelloi (Plutarch's Parallel Lives). Çev.B. Perrin, London, 1948.

Pollux: Grammaticus I-V. Ed.W.Dindorf, Leipzig, 1900.

Rouse, W.H.D., 1902: Greek Votive Offering : An Essay in the History of Greek Religion.Cambridge.

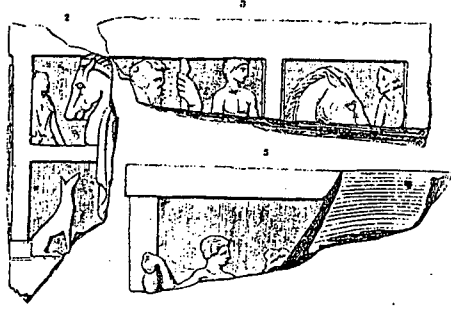
Roussel, P., 1927: "Les Mystères de Panamara." Bulletin de Correspondance Hellenique, c.LI, s.127-137.

Schwenn, F., 1915: Die Menschenopfer bei den Griechen und Römern. Giessen.

Thomson, G., 1990: Aiskhylos ve Atina. (Çev. M.Hızlan Doğan), İstanbul.

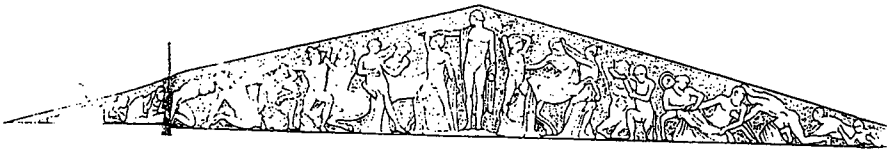
Resim 1 : A.J.Evans, (1900-1901), s.56, fig.17

Resim 2 : A.Milchhöfer, (1887), s.24, fig.2-3

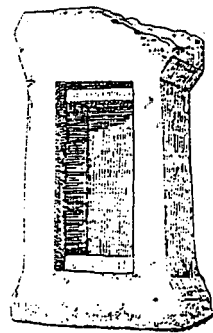
Resim 3 : T.H.Carpenter, (2002), no.245

Resim 4 : T.H.Carpenter, (2002), no.256

Resim 5 : M.Collignon, (1892), s.256, fig.125

Resim 6 : A.B.Cook, (1914), s.23, fig.7